# 53.

# HOE HELEEN HAAR OECUMENISCHE SPOREN TROK

**Margriet Gosker**
**dr.m.gosker.venlo@hetnet.nl**

## Inleiding

Heleen en ik kennen elkaar al heel lang. We zijn vaak langs dezelfde wegen gegaan. Zij werd geboren in Franeker en ik heb een speciale band met Franeker, omdat bij ons thuis het woord Franeker elke dag wel een keer valt.[1] We hebben allebei in Kampen theologie gestudeerd, zijn allebei predikant geworden in de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN), en hebben allebei een groot hart voor oecumene. Ik promoveerde in 2000 in Boedapest, zij in 2003 in Kampen (Zorgdrager 2003). We schreven allebei in het *Liber Amicorum* voor Klaas van der Kamp, die van 2008-2018 algemeen secretaris was van de Raad van Kerken in Nederland. Ja, oecumene is voor ons beiden "OecuMenens". Zijn Heleen en ik bevriend? Je zou eerder kunnen zeggen dat we theologische tochtgenoten c.q. reisgenoten zijn. Of met een mooi Duits woord 'Weggefährten'. Psalm 119 vers 63 is mij aan mijn oecumenische hart gebakken. Daar staat (NBG-vertaling 1951) "Ik ben een metgezel van allen die U vrezen". Nu is "metgezel" niet meer van deze tijd en nieuwere vertalingen geven "vriend", maar vriendschap heeft toch net weer een iets andere dimensie. Ik zag dat Heleen zelf het woord "weggenote" (Zorgdrager 2014:24) gebruikte, maar ik houd het liever op oecumenische "tochtgenoten", die elkaar voortdurend inspireren.

## Geloofsvragen

Heleen is mij opgevolgd in de *Sectie Geloofsvragen* van de landelijke Raad van Kerken, waarvan ik lid was voor de GKN (1982-1996). Toen mijn termijn erop zat kwam Heleen erin en de sectie kreeg een andere naam: *Beraadgroep Geloven en Kerkelijke Gemeenschap.* Heleen maakte daar (1996-2001) deel van uit. Van 2006-2022 was ik opnieuw lid, maar nu voor de *Basisbeweging Nederland* en vervolgens voor *2of3Bijeen*.[2] De Beraadgroep wordt beschouwd als de Nederlandse denktank van de Commissie *Faith and Order* van de Wereldraad van Kerken en dient het moderamen van de Raad gevraagd en ongevraagd van theologisch advies. Heleen heeft daar met liefde zeven jaar aan bijgedragen. Ik ben

[1] De Franeker Academie is het onderzoeksveld van mijn echtgenoot Ferenc Postma.
[2] https://www.tweeofdriebijeen.nl/

benieuwd hoe zij dat ervaren heeft. Het is nogal een mannenaangelegenheid. Werd ze ook steeds in de rede gevallen? Moest ze ook knokken om aan het woord te komen? En werden haar opmerkingen ook niet genotuleerd?[3]

Naar mijn besef werd dat sterker naarmate ik ouder werd. Als jonge blommen waren Kune Biezeveld en ik in 1982 de Sectie binnengehaald, omdat het professorale manvolk een jong en vrouwelijk theologisch geluid onontbeerlijk vond. Toen werd er voor mijn gevoel veel beter naar ons geluisterd. Positieve discriminatie van jonge vrouwen in de theologie? Of discriminatie van oudere vrouwen? Ik schreef ooit over deze Beraadgroep het volgende:

> Mijn opmerking is niet opgepakt. Daarmee voel ik me niet serieus genomen. Genotuleerd zijn mijn opmerkingen ook niet, maar dat ben ik wel gewend. Als ik vroegere notulen doorlees heb ik bijna nooit iets zinnigs gezegd. Het is bekend dat er meestal zo met vrouwen wordt omgegaan, maar ze zeggen het haast nooit. Mij kost het ook moeite. Jonge vrouwen met weinig ervaring doen dat sowieso niet. Ik deed dat vroeger ook niet. Maar inmiddels heb ik mijn sporen verdiend en nog steeds word ik niet serieus genomen. Ik weet, dat ik soms ongevraagd het woord neem en dat voorzitters dat dan irritant vinden. Als mannen het woord nemen is dat heel gewoon. Dat wordt niet irritant gevonden. Vergaderingen zijn vaak gesprekken van mannen onder elkaar en als een vrouw een inbreng heeft wordt dat genegeerd of even later door een man herhaald en dan komt het in de notulen als een opmerking van die man. Deze dingen zijn door vele vrouwen zo ervaren.

## Catharina Halkesfonds

Het was niet de enige keer dat Heleen en ik elkaar opvolgden. Dit plaatsje-wisselen hebben we vaker gehad. In 2011 ben ik Heleen opgevolgd als secretaris van het *Catharina Halkes Fonds,* nadat zij die functie sinds 2004 had vervuld. Ik vroeg haar waarom ze mij voor die plek had aanbevolen, want ik heb me nooit echt als 'feminist' geafficheerd. "Maar dat ben je wel!", zei ze eenvoudig. Ze had blijkbaar een stukje feminisme in mij herkend. Heleen was toen al actief betrokken bij vrouwenstudies theologie, maakte deel uit van diverse landelijke verbanden en publiceerde wetenschappelijke artikelen. En ook toen al waren we beiden intensief bij Oost-Europa betrokken.

In haar tijd subsidieerde het *Catharina Halkesfonds* het "Pausin-Johanna-project". Deze legendarische Johanna zou geleefd hebben in de negende eeuw, was leergierig, ging als man het klooster in en had een glansrijke carrière, zodat h/zij zelfs werd verkozen tot Paus Johannes VIII. De beeldende kunstenaars Hannie (Johanna) van den Bergh en Annie (Johanna) Schoterman lieten zich door hun naamgenote inspireren en verzorgden in 2004 een tentoonstelling in Rome rond 'Papessa Giovanna'.

Ook subsidieerde het fonds de prachtige uitgave over devotieprenten in de Noordelijke Nederlanden in de 17-18e eeuw van Evelyne Verheggen (2006). En het gaf eenmalig steun aan het in 1997 opgerichte tijdschrift *Fier.* Ook werd een *studiedag over Hildegard van Bingen* (1098-1179) gesubsidieerd, evenals een symposium over het boek van Kune Biezeveld

[3] Een fenomeen, dat ook in dagblad *Trouw* van 30 juli 2025 werd gesignaleerd.

*Als scherven spreken. Over God in het leven van alledag*.[4] Het is maar een greep uit alle projecten die het Halkesfonds in Heleens tijd ondersteunde. Op 4 september 2010 was er ter ere van de negentigste verjaardag van Catharina Halkes in de Nijmeegse Radbouduniversiteit een symposium, waar o.a. Elisabeth Schüssler-Fiorenza sprak. Op 7 januari 2011 hebben Heleen en ik Tine Halkes nog een keer samen in haar flat in Nijmegen bezocht. Ik haalde Heleen van het station en we namen een fles goede Port voor Tine mee. Het was een boeiend gesprek en Tine drukte ons op het hart, dat we niet alleen aan academische theologie moesten doen. "Denk maar aan de gewone kerkmensen." Ruim drie maanden later (21 april 2011) overleed Tine. Heleen heeft haar leven en de betekenis van haar werk liefdevol herdacht in een artikel in het *Friesch Dagblad* (Zorgdrager 2011).

## Grand Rapids

Een andere mooie herinnering is die aan Grand Rapids (Michigan USA). We waren allebei aanwezig bij de oprichting van de *World Communion of Reformed Churches* in 2010. Het was een indrukwekkende bijeenkomst, waarvan ik mij vooral de drukbezochte Pow Wow herinner en de toespraak van Richard Twiss, lid van de Sioux-stam, die het tragische lot memoreerde van de lokale bevolking van de USA en Canada (Twiss 2000). Hij was gekleed als een echte 'indiaan', compleet met verentooi. Maar 'indianen' zeggen we niet meer, we spreken nu over "Native Americans". De vergadering beloofde plechtig hen in de toekomst te zullen blijven ondersteunen.[5] Doen we dat ook? Er is in Michigan in elk geval wel jaarlijks een "Native American" Zondag.

We misten helaas 73 mensen, die geen visum hadden gekregen. Tijdens de openingsviering werd bekendgemaakt dat hun de toegang tot de VS was geweigerd. Ik zat zelf in het comité om hieraan op een waardige wijze aandacht te geven. Dat gebeurde tijdens de openingssessie. Niet alleen werden hun namen genoemd, maar ook werd een speciaal hiervoor vervaardigde vlag binnengedragen met de tekst "Acces Denied".

Tijdens de goedkeuring van de Constitutie verlangde de *Pre-Conference van Vrouwen*, dat de General Council in de toekomst voor de helft uit vrouwen zou bestaan. Hierover werd uitgebreid gediscussieerd en het voorstel werd met twee-derde meerderheid aangenomen. Heeft men zich hieraan gehouden? In elk geval gaf de WCRC in 2017 een verklaring uit om kerken die geen vrouwen ordineren te bewegen dit wel te doen.[6] De huidige president is een vrouw: Najla Kassab en het leiderschap ziet er vandaag de dag evenwichtig uit.

## Oost-Europa

Heleen en ik zijn elkaar nog vaak bij allerlei oecumenische gelegenheden tegengekomen, waar we stevig en inhoudelijk met elkaar gesproken hebben en ook wel van mening verschilden. De liefde voor Oost-Europa bindt ons samen, maar door haar werk in Lviv kijkt

[4] https://www.vrouwensynode.nl/als-scherven-spreken/
[5] https://www.crcna.org/news-and-events/news/native-americans-welcome-church-leaders
[6] https://wcrc.eu/wp-content/uploads/2019/03/DeclarationOfFaithOnWomensOrdination-EN.pdf

zij vooral vanuit Oekraïens perspectief, terwijl ik door mijn werk aan verschillende Hongaarse universiteiten door de Hongaarse zienswijze ben beïnvloed. Wat is het dan goed om onze verschillende zienswijzen met elkaar te delen. Sinds 2005 doceert Heleen "oecumenische theologie en zending" aan de Oekraïense Katholieke Universiteit in Lviv. Ze was daarvoor indertijd vrijgesteld door *Kerk in Actie*. De universiteit in Lviv is verbonden met de Grieks-Katholieke Kerk in Oekraïne, werd in 1928 opgericht, was gedurende het Sovjetregime gesloten, maar werd in 1994 heropend en in 2002 omgevormd tot de Oekraïense Katholieke Universiteit. Samen met Michiel Driebergen schreef ze een boek over de Joden van Lemberg of Lemberik, zoals de Joden de stad vroeger noemden (Zorgdrager, Driebergen en Prak 2012). Joden zijn er echter nauwelijks meer. De nazi's verwoestten in 1941/1942 bijna alle synagogen.

## En dan een professoraat

In 2010 werd Heleen benoemd tot docent Systematische Theologie en Vrouwenstudies aan de Protestantse Theologische Universiteit in Leiden. Ik herinner me nog goed, dat ze mij vertelde, dat er sprake van was, dat ze misschien wel professor zou worden en hoe spannend ze dat vond. Er zou eerst nog voor haar een proeftijd zijn om haar "wetenschappelijke been bij te trekken". Nou, dat been heeft ze bijgetrokken en per 1 september 2013 werd ze inderdaad benoemd tot hoogleraar Systematische Theologie en Genderstudies aan de Protestantse Theologische Universiteit in Amsterdam. Ze heeft die functie met verve waargemaakt.

## Reformatiejaar

In het Reformatiejaar 2016-2017 hebben we ook weer samengewerkt. Op 27 september 2016 was er in dat kader een bijeenkomst in Culemborg. We gingen "met Luther aan tafel" en hielden daar "Tisch-reden". We spraken over de vragen: Is geloven radicaal? en Wie plant anno 2017 welk appelboompje waar? Tijdens het reformatiejaar vond er een estafette plaats door heel Nederland. Op 4 maart 2017 vond die plaats in het Groningse Appingedam. Heleen vormde daar met haar lezing: "Onvoltooide bevrijdingsgeschiedenis" de hoofdmoot van het ochtendprogramma en ook daarvoor kreeg ze alle lof. Ik citeer:

> Wat kán Heleen Zorgdrager haar gehoor boeien; zij begint haar lezing met Luthers vrouw Katharina van Bora. Zeker weten dat maar weinigen wisten hoe deze vrouw met recht van spreken een vrouwelijke Reformator mag worden genoemd, evenals vele vrouwen ná haar. Zorgdrager gaat met ons de geschiedenis door en we staan een beetje beduusd van de rol die vrouwen – ook in de kerk! – hebben gespeeld. Wát sympathiek dat we én bij Heleen Zorgdrager én bij de andere gasten horen hoe hun moeders (gelukkig ook hun vaders) een rol spelen in het doorgeven van wat wij 'het geloof' noemen. Het maakte zo'n indruk. Iemand zei: "Ik kon wel janken'.…… Een 'opsteker' die alles samenvat zouden de woorden kunnen zijn, die Marga in der Maur in het Grunnegers aandraagt, uit Biebel: 'Vraauwlu, ie binnen rechte dochters van Sara as ie t goie doun en joe nait baangmoaken loaten.' (Tuitman 2017)

## Heleens engagement

Al in 2014 signaleerde Heleen, dat de houding van de Russisch-Orthodoxe kerk haar oren naar de macht laat hangen (Raad van Kerken 2014). Met de verovering van de Krim in dat jaar begon ook de oorlog in Oekraïne, al werd dat in Nederland niet door iedereen beseft. Heleens hart breekt bij het zien van alle ellende, die de Russische aanval te weeg brengt bij zoveel mensen die zij goed kent. Ze was en is altijd op meerdere fronten oecumenisch bezig. Op 30 Augustus 2018 hield zij in Lviv een lezing over vredesinitiatieven van vrouwen in Oekraïne, die een bron vormen voor oecumenische theologie (Zorgdrager 2018a). Mede dankzij Heleen, die haar attent maakte op het bestaan van deze organisatie, werd haar collega professor Halyna Tesliuk in 2021 vicevoorzitter van het academisch theologisch vrouwennetwerk *European Society of Women in Theological Research*. In augustus 2018 vroeg Heleen zich af waarom het nieuw ingestelde ambt van classispredikant in de PKN zo mannelijk kleurt (Zorgdrager 2018b).

Op 17 mei 2019 sprak Heleen tijdens een symposium *Gemeenschap en andersheid* over de theologie van de bekende Grieks-Orthodoxe metropoliet Ioannis Zizioulas. Ze citeerde daarbij enkele feministische theologen, die Zizioulas' nadruk op 'de Vader als oorzaak' bekritiseren. Die nadruk op de monarchie van de Vader zou veel te hiërarchisch verstaan kunnen worden (Zorgdrager 2019).

En dan wil ik aandacht vragen voor nog een heel ander aspect van Heleens grote engagement. Ze maakt namelijk ook deel uit van een onderzoeksproject over kerk en slavernij. Zo hield ze op 26 januari 2024 een voordracht in Breda tijdens een symposium dat werd georganiseerd door Bredase kerken en maatschappelijke organisaties over het thema: *Kerk en slavernij. Verleden-heden-toekomst.* Daar ging ze in op de vraag wat de rol van de kerken was bij het in stand houden van de slavernij in Suriname en op de Antillen. Hoe lazen zij de Bijbel? Maar het ging uiteraard ook over de uiterst actuele vraag of de slavernij nog altijd doorwerkt en hoe dan? En welke vormen van slavernij zien we vandaag de dag nog steeds?

## Karlsruhe

Heleen en ik ontmoetten elkaar opnieuw in 2022 tijdens de elfde Assemblee van de Wereldraad van Kerken in Karlsruhe, waar ze stem gaf aan twee orthodoxe jongeren: Oleksandra Kovalenko en Roman Sigov die namens de Oekraïense christenen spraken. Ze maakten deel uit van de Oekraïense delegatie, die op speciale uitnodiging naar de Assemblee was gekomen. Zelf probeerde ik ook in contact te komen met de Russische delegatie, maar dat lukte niet. Ik heb ze wel ontmoet, maar ze bleven glimlachend zwijgen. Heleen en ik verschilden van mening, maar aan dat intense gesprek met haar op het plein in de zon bewaar ik warme herinneringen. Het was voor mij een toonbeeld van een discussie, die op respectvolle wijze gevoerd wordt zonder elkaar te beschadigen. Dat is in deze tijd van polarisatie een groot goed. Heleen had gehoopt, dat de Wereldraad, waar ook de Russisch-Orthodoxe Kerk lid van is, partij zou kiezen voor Oekraïne. Maar dat is lastig, want de Wereldraad besluit niet meer bij meerderheid van stemmen, maar via 'consensus' (Dros 2022). Op 7 november 2023 heeft Heleen haar visie duidelijk uiteengezet tijdens een bijeenkomst van de *Bond van Nederlandse Predikanten.*

## Nummer elf?

Laat ik besluiten met Heleen een vruchtbaar en gezegend emeritaat toe te wensen. Stil gaat ze niet zitten, daar ben ik zeker van. Ze heeft hard gewerkt en veel gepresteerd en ze past zeker ook in het rijtje van *Vrouwelijke helden uit de Nederlandse kerkgeschiedenis*. Dat klinkt misschien pompeus, maar dat kan ik niet helpen. Het komt immers uit haar eigen koker. En ik ben haar dankbaar, dat ze mij in 2020 genomineerd heeft, zodat de Protestantse Theologisch Universiteit mij toen heeft opgenomen als nummer negen in dat rijtje van "Vrouwelijk helden uit de Nederlandse Kerkgeschiedenis". Het zou mooi zijn als Heleen nummer elf werd.

## Verwijzingen


Dros, Lodewijk (2022). "Welke kerken kunnen de Russische Patriarch Kirill tot inkeer laten komen?" *Trouw*, 12 maart. https://www.trouw.nl/religie-filosofie/welke-kerken-kunnen-de-russische-patriarch-kirill-tot-inkeer-laten-komen~b8a1eb8a/

Raad van Kerken (2014). "Theologische steun Poetin." Online artikel 9 augustus. https://www.raadvankerken.nl/nieuws/2014/08/theologische-steun-poetin/

Tuitman, Reinder (2017). "'Ik kon wel janken' bij de Estafette-dag 500 jaar Reformatie in Appingedam." *[Groninger] Protestantse Kerkbode*, maart, 10-11.

Twiss, Richard (2000). *One Church, Many Tribes, Following Jesus the Way God Made You*. Minneapolis: Baker Publishing Group Minneapolis2000. https://wcrc.eu/wp-content/uploads/2024/04/ReformedCommunique-2010-9.pdf

Verheggen, Eveline (2006). *Beelden voor passie en hartstocht. Bid- en devotieprenten in de Noordelijke Nederlanden, 17de en 18de eeuw,* Proefschrift. Zutphen: Walburg pers.

Zorgdrager, Heleen (2003). *Theologie die verschil maakt: taal en sekse-differentie als sleutels tot Schleiermachers denken*. Proefschrift. Boekencentrum, 2003.

Zorgdrager, Heleen (2011). "Tine Halkes (1920-2011): Onvermoeibare inzet voor positie vrouwen in de kerk." *Friesch Dagblad,* 26 april. https://catharinahalkesfonds.nl/wp-content/uploads/2020/06/In-Memoriam-Catharina-Halkes-H-Zorgdrager-in-FD.pdf

Zorgdrager, Heleen, Michiel Driebergen, en Diderik Prak (2012). *De joden van Lemberg: een reis naar lege plekken*. Barneveld: Boekenbent.

Zorgdrager, Heleen (2014). *Gewoon goddelijk: theosis als oecumenisch zoekontwerp voor een inclusief denken over verlossing*. Rede ter gelegenheid van de inauguratie van dr. H.E. Zorgdrager. Protestantse Theologische Universiteit. 8 januari.

Zorgdrager, Heleen (2018a). "Woundwork of the Community: Women's Peacebuilding Initiatives in Ukraine as a Source of Ecumenical Theology." Paper presented at *ESWTR Regional Conference*, 28 august. Lviv.

Zorgdrager, Heleen (2018b). "Casus classispredikant: waarom het leiderschap in de PKN mannelijk kleurt." *Elkkwartaal*. https://www.pthu.nl/over-pthu/organisatie/medewerkers/h.e.zorgdrager/downloads/heleen-zorgdrager-casus-classispredikant-waarom-het-leiderschap-in-de-protestantse-kerk-mannelijk-kleurt.pdf.

Zorgdrager, Heleen (2019). "In gesprek met Ioannis Zizioulas als oecumenisch theoloog." *Perspectief* 12 (45):24-33.